

zbiory ikonograficzne

Zbiory specjalne

Pracownia Ikonograficzna Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu posiada najbogatszy publicznie dostępny zbiór oryginalnej ikonografii historycznej Poznania i Wielkopolski: gromadzi, opracowuje i udostępnia zbiory z zakresu grafiki artystycznej i użytkowej, fotografii, reprodukcji ilustracyjnej, a także specjalistyczną literaturę z tego zakresu oraz - szerzej - ikonografii i historii sztuk plastycznych.

Jakub Skutecki

IKONOGRAFIA – zbiór dzieł sztuki, gł. malarstwa i fotografii, stanowiący dokumentację danego tematu, osoby, miejsca lub zagadnienia.

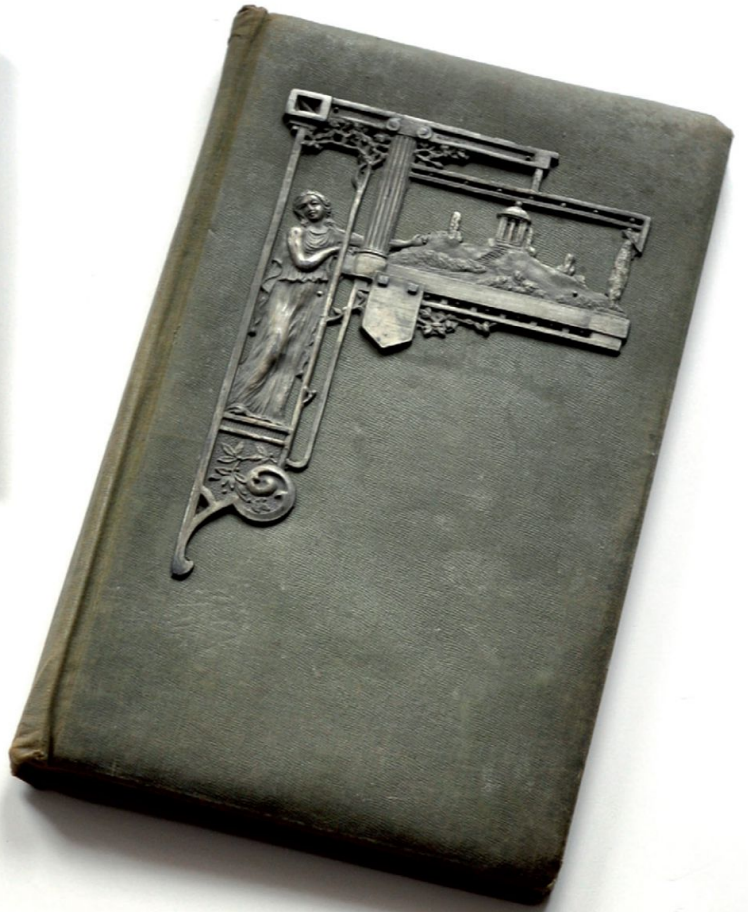
(Słownik terminologiczny sztuk pięknych)

Pracownia Ikonograficzna została powołana do życia w ramach Oddziału Zbiorów Specjalnych w 1953 roku. Przekazano do niej m.in. część zbiorów fotograficznych dawnego niemieckiego Towarzystwa Historycznego Prowincji Poznańskiej (*Historische Gesellschaft für die Provinz Posen*), a także fragmenty tzw. zbiorów podworskich, tj. ziemiańskich bibliotek pochodzących z majątków znacjonalizowanych w ramach reformy rolnej oraz odzyskanych dóbr zagrabionych przez okupanta w czasie II wojny.

Jednak przez kilka kolejnych dziesięcioleci pracownia funkcjonowała jako jednostka wybitnie usługowa, gromadząca materiał ilustracyjny na użytek dydaktyczny uczelni. Podstawą gromadzenia było pozyskiwanie druków wpływających w ramach egzemplarza obowiązkowego, zaś brak wstępnej selekcji materiałów odzwierciedlał politykę zorientowaną na aspekt ilościowy zasobów ikonograficznych.

Istotna zmiana nastąpiła na początku lat 90-tych XX wieku wraz z określeniem ścisłego profilu pracowni - ograniczonego regionalnie i skupionego na ikonografii historycznej. Zapadła wówczas decyzja o stworzeniu kolekcji stanowiącej kanon zabytkowej ikonografii Poznania i Wielkopolski.

Dziś zbiory obejmują znaczące kolekcje grafik (od XVII do XX wieku), fotografii (od połowy XIX wieku), kart pocztowych, a także wydawnictwa albumowe, ilustrowane druki ulotne, reklamy itp. i są stale powiększane dzięki darom oraz – przede wszystkim - zakupom.

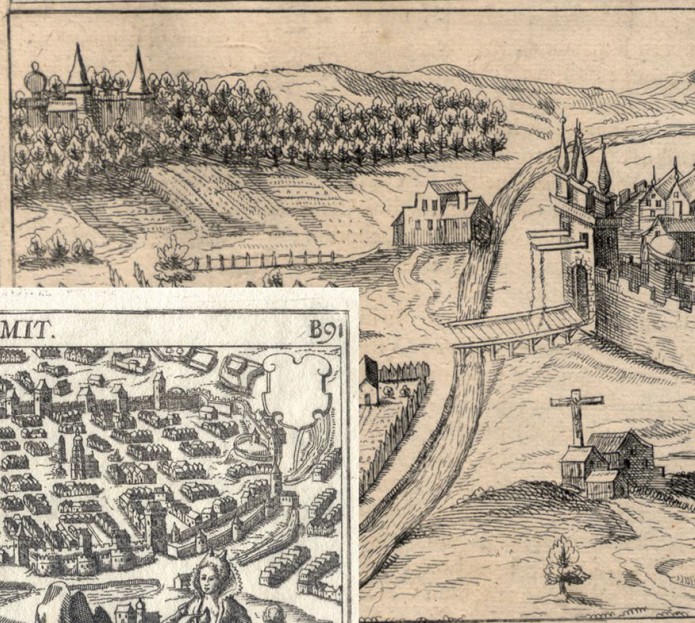
Najstarszy widok Poznania

to miedzioryt z początku XVII wieku ¹, pochodzący z dzieła G. Brauna i F. Hogenberga „Civitates orbis terrarum” (Kolonia, 1618), przedstawiający średniowieczne miasto, położone nad Wartą i otoczone pierścieniem murów obronnych, z regularnie rozplanowaną siatką ulic wokół kwadratowego rynku z ratuszem, katedrą na Ostrowie Tumskim i zamkiem królewskim na wzgórzu oraz podmiejskimi osadami.

Taki sposób przedstawiania miasta - z ptasiej perspektywy, od strony północnej - stał się schematem obowiązującym przez dziesiątki lat, inspiracją i bezpośrednim wzorem dla pierwszych ilustracji książkowych m.in. w „Sciographia Cosmica...” ² Daniela Meissnera (Norymberga, 1637) czy „Regni Poloniae Magnique...” ³ Andreeasa Cellariusa (Amsterdam, 1659).

¹

Posnania... [w:]
G. Braun & F. Hogenberg:
Civitates orbis terrarum...,
1617

²

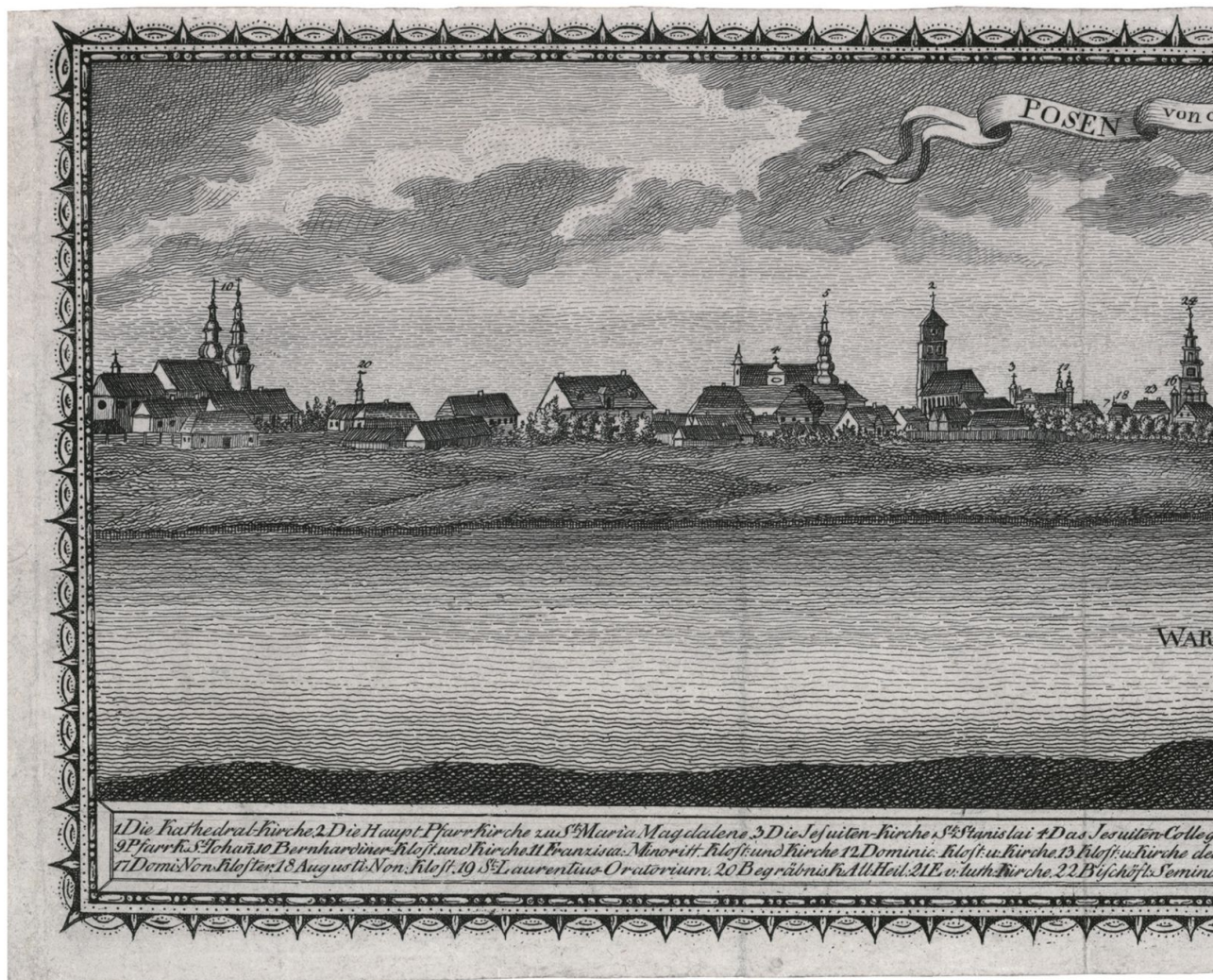
Posnania in
Polen [w:]
D. Meissner:
Sciographia
Cosmica...,
1637

mplum S. Iacobi.
 mplum S. Alberti.
 onasterium Francisc.
 ra.
 uria.

3

Posnania [w:]
 A. Cellarius:
 Regni Poloniae
 Magnique..., 1659

Z gruntu odmienny widok miasta, po raz pierwszy sporządzony po tragicznej wicherze w czerwcu 1725 roku, przedstawił Jan Rzepecki. Panorama Poznania ukazywana od wschodu, z prawego brzegu Warty, z rzeką na pierwszym planie, stała się od tej pory nowym, popularnym standardem na kolejne dwa stulecia. Tak prezentuje się m.in. na miedziorycie *Posen von der Ostseite* ⁴ zamieszczonym w mono-

grafii Augusta Sadebecka „Historisch-statistisch-topographische Beschreibung...” (Lipsk 1793), pierwszym widoku Poznania pod pruskim panowaniem, na sztychu ⁵ Michaela Bussego w „Obrazie historyczno-statystycznym miasta Poznania...” Józefa Łukaszewicza (Poznań 1838) czy w licznych graficznych naśladowaniach rysunku Juliusa von Minutoli.

4

Posen von der
Ostseite [w:]
A. Sadebeck:
Historisch-
statistisch-
topographische
Beschreibung...,
1793

5

M. Busse:
Ansicht der Stadt
Posen... [w:]
J. Łukaszewicz:
Historisch-
statistisches Bild
der Stadt Posen...,
1878

6

J. v. Minutoli: *Ansichten von Posen. No 4: Der Sapienha Platz, 1833*

Julius von Minutoli

artystycznie uzdolniony szef pruskiej policji państwowej w Poznaniu w latach 1839-47 – utrwalił najpełniejszy obraz Poznania lat 30-tych i 40-tych XIX wieku. Jego rysunki przedstawiały najważniejsze fragmenty i zabytki ówczesnego Poznania (katedrę na Ostrowie Tumskim, ratusz na Starym Rynku, Kolegium Jezuickie z kościołem farnym, plac Sapiężyński 6 Wzgórze św. Wojciecha, fortyfikacje i in.), a także romantyczne widoki Wielkopolski, które zostały użyte jako ilustracje do „Berliner Kalender für das Gemein-Jahr 1839...”, m.in.: *Der Dom zu Gnesen,*

Schloss und Kirche zu Rogalin, Jagdschloss u. Mausoleum zu Antonin 7. Minutoli dokumentował też poznańskie wydarzenia związane z powstaniem 1846 roku, m.in. *Besetzung des Wilhelm-Platzes zu Posen... Angriff auf die Wallischeibrücke* czy *Abführung polnischer Edelleute... 8*. Większość jego rysunków znana jest z ich wersji graficznych – drzeworytów i litografii – produkowanych w niemieckich firmach Berlina czy Lipska przez cały wiek XIX, aż po wydania z roku 1917 („Alt-Posen” z przedmową A. Kronthala) i 2000 („Poznań - Julius von Minutoli” z przedmową M. Warkoczewskiej).

18. M33

ANSICHTEN VON POSEN. N° 4

*Das Inquisitoriat.
Inkwizitoryat.*

*Der Sapien
Platz Sapien*

Grav. v. Minutoli.

Grav. v. Krammel.

Jagdschloß u. Mausoleum zu Antonin.

7

J. v. Minutoli:
Jagdschloß und
Mausoleum
zu Antonin
[w:] Berliner
Kalender..., 1839

Abführung polnischer Edelleute nach den Gefängnissen von Posen.

8

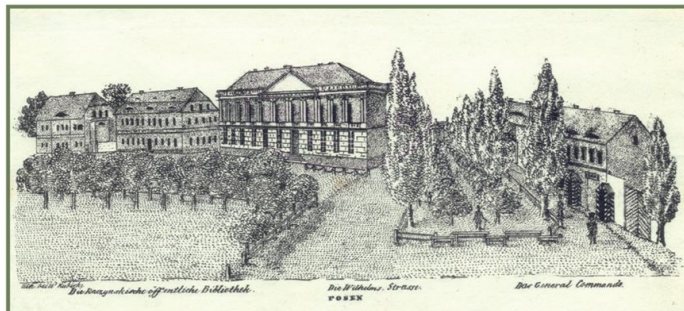
J. v. Minutoli:
G. Sachs & C. Berlin.
Abführung
polnischer
Edelleute...
[w:] Illustrierte
Zeitung, 1846

icha Platz.
kierzynski.

*Das Ober Appellations Gericht und das Landgericht.
Najwyższy sąd Apelacyjny i sąd ziemianiski.*

9

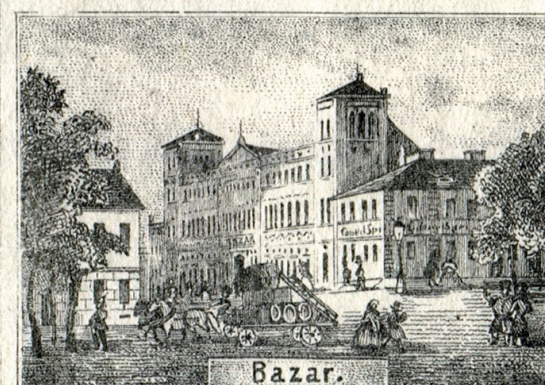
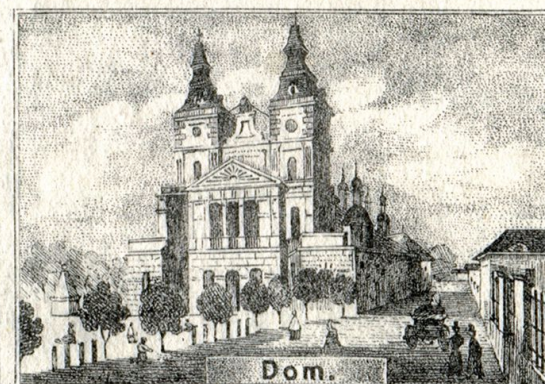
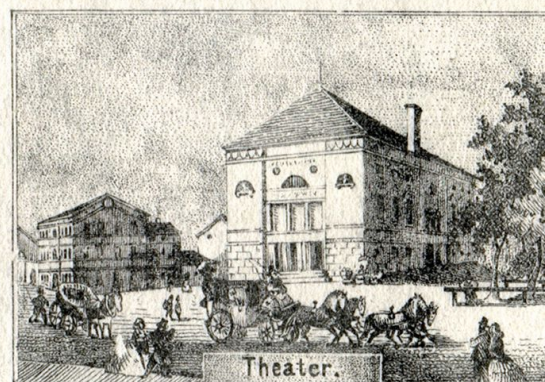
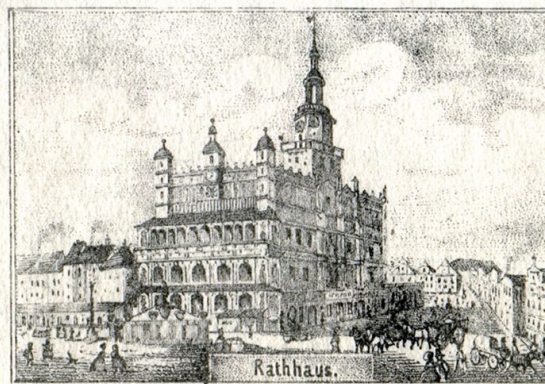
W. Kubicki:
Posen.
Wilhelms-
Strasse...,
ok. 1835

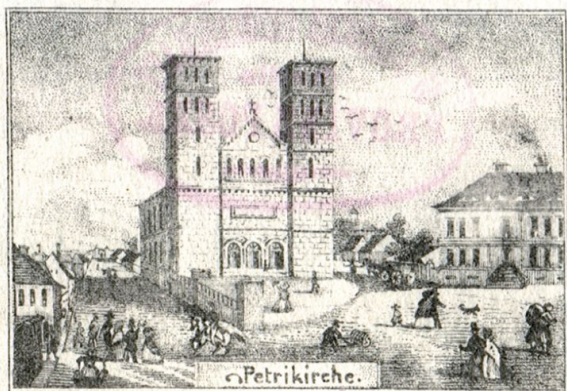

Litografie

Rysunki Minutoliego stały się inspiracją dla innych artystów. Niewątpliwymi naśladownictwami, dość przy tym nieudolnymi artystycznie, są trzy niewielkie litografie Wilhelma Kubickiego z widokami Starego Rynku, placu Sapieżyńskiego i placu Wilhelmowskiego ⁹, wszystkie powstałe około 1835 roku, zupełnie zapomniane, znane tylko z archiwalnych zapisków, a odnalezione niedawno w zbiorach ikonograficznych.

Litografie Wilhelma Kubickiego nie są wyjątkiem, bowiem część grafik z rozmaitych kolekcji państwowych i prywatnych, uznanych po II wojnie za bezpowrotnie zaginione, znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej. To m.in. *Litografia z 12 widokami Poznania* ¹⁰, zredukowana wersja grafiki O. v. Gersheima wg Gustava Tauberta z 1856 roku oraz drzeworyty wg Juliusa v. Minutoli z widokami fragmentów poznańskich fortyfikacji.

Petrikirche.

Hauptwache.

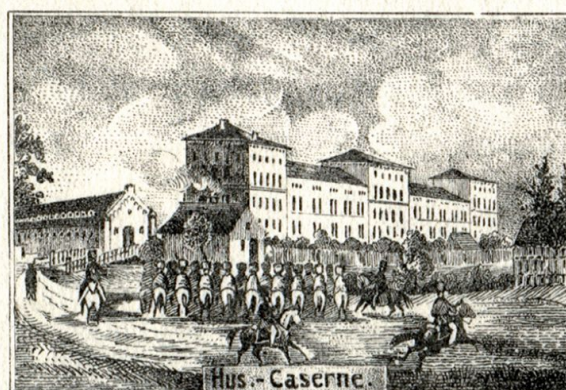
Bibliothek.

Landschaft.

Oberlandesgericht.

Hus - Caserne.

Kreuzkirche.

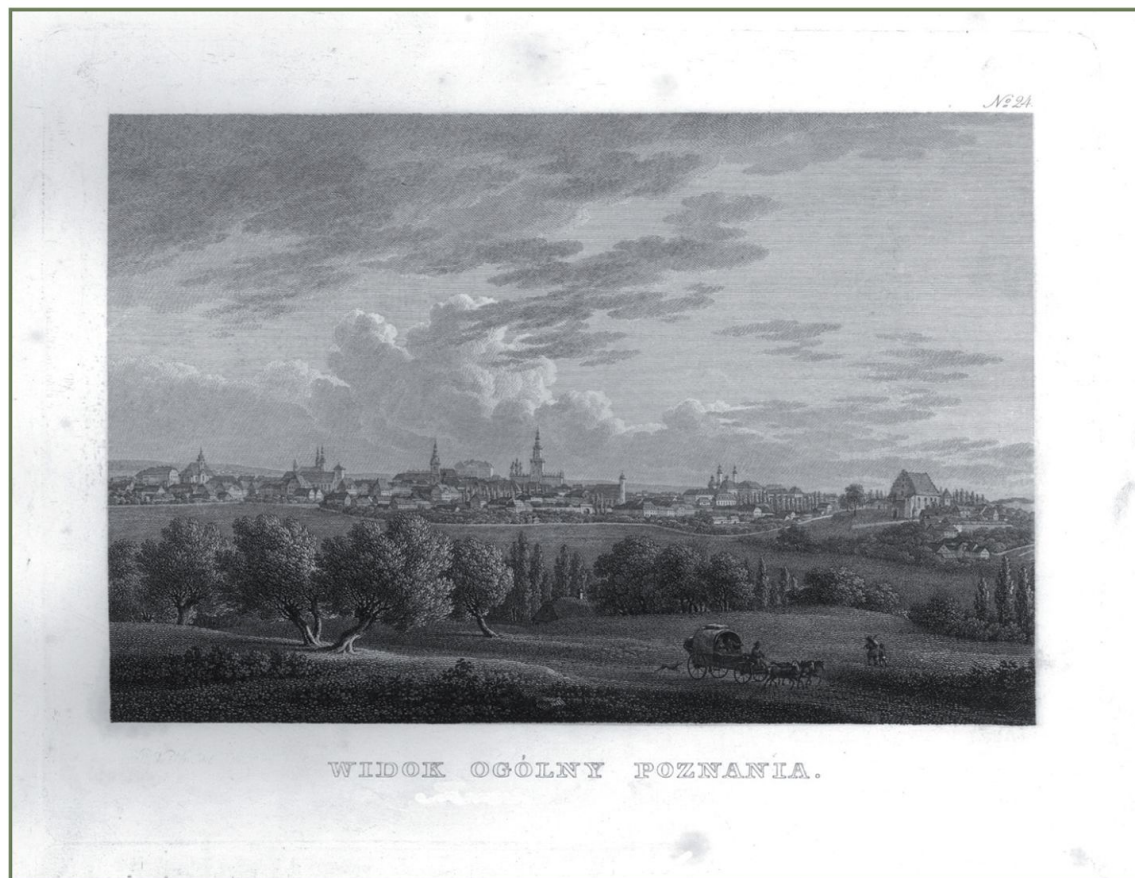
Schilling.

10

Litografia
z 12 widokami
Poznania,
ok.1856

11

Widok ogólny
Poznania [w:]
E. Raczyński:
Wspomnienia
Wielkopolski...,
ok. 1844

Poznańskie albumy graficzne

Pierwsze zaczęły powstawać w latach 40-tych XIX wieku. Jako uzupełnienie do dwutomowych „Wspomnień Wielkopolski...” Edwarda Raczyńskiego (Poznań, 1842-43) ukazał się w monumentalny tom zawierający łącznie 66 stalorytów, w części wykonanych na podstawie oryginalnych rysunków Konstancji hr. Raczyńskiej z Rogalina, m.in. *Widok ogólny Poznania* [11](#), *Kościół w Rogalinie*, *Zamek w Szamotułach*, *Pałac w Dobrzycy* [12](#), *Mysią Wieżę w Kruszwicy*. W 1857 roku w oficynie J. K. Żupańskiego został wydany album:

„Kościóły ze Wspomnień wielkopolskich wydanych przez Edwarda hrabię Raczyńskiego...” zawierający 18 stalorytów wyjętych z III tomu „Wspomnień...”.

W tym samym czasie na zamku w Kórniku bibliotekarzem Tytusa hr. Działyńskiego był Kajetan Wincenty Kielisiński, twórca drobnych rysunków i akwafort, na których utrzymywał scenki rodzajowe, portrety, krajobrazy i zabytki, a także wizerunki polskich monet i pieczęci. Jan Konstanty Żupański, poznański księgarz i wydawca, zebrał część trawionych kwasem blach i opublikował je w 1853 roku w „Albumie Kielisińskiego...” [13](#).

PAŁAC W DOBRZYCY
rysowany przez Konstantego, Nr. Raczyński

12

K. Raczyńska:
Pałac w Dobrzycy
 [w:] E. Raczyński:
Wspomnienia
Wielkopolski...,
 ok. 1844

ALBUM
W. KIELISIŃSKIEGO
 nakładem
J. K. ŻUPAŃSKIEGO
 w
POZNANIU.

13

J. K. Żupański:
Album
W. Kielisińskiego...,
 1853

Z drugiej połowy XIX wieku pochodzi niewielki „Album von Posen” ¹⁴ wydany w Poznaniu nakładem Ernesta Rehfelda w 1871 roku. Autorem wszystkich ilustracji, „rysowanych podług natury”, był Robert Geissler, rysownik, litograf i literat, tworzący podobne do siebie albumy z widokami rozmaitych miast niemieckich (m.in. Szczecina, Wrocławia i Hamburga). Poznański album – w zbiorach ikonograficznych zachowany w dwóch wersjach językowych: niemieckiej i polskiej – zawiera 18 ilustracji przedstawiających najważniejsze zabytki architektoniczne miasta, m.in. ratusz na Starym Rynku, katedrę na Ostrowie Tumskim, farę, a także nowe gmachy, wzniesione już po połowie XIX wieku – szkołę realną, kościół św. Pawła czy arsenał artyleryjski.

Gdy w drugiej połowie XIX wieku na szerszą skalę pojawiła się fotografia plenerowa, zaczęła skutecznie konkurować ze szlachetnymi technikami graficznymi, stopniowo przejmując ich rolę ilustracyjną. Świadectwem tego procesu są chromolitografie ¹⁵ w dziele Alexandra Dunckera „Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preußischen Monarchie...” (Berlin, 1857-83). Monumentalne dzieło – na 960 barwnych tablicach zebranych w 16 woluminów prezentujące rezydencje w dobrach rycerskich państwa pruskiego – zawierało ponad 50 grafik z widokami posiadłości wielkopolskich, m.in. Antonin – książąt Radziwiłłów, Jarocin – książąt von Radolin, Owińska – rodziny von Treskow, Włoszakowice – książąt von Anhalt-Dessau. Wszystkie widoki powstały na podstawie oryginalnych fotografii – stąd urokliwej malarskości przedstawień towarzyszy wierne odwzorowanie ich rzeczywistego wyglądu. Oprawiony komplet wielkopolskich chromolitografii z dzieła A. Dunckera znajduje się w poznańskim Muzeum Narodowym, zaś do zbiorów ikonograficznych Biblioteki udało się w ostatnich latach pozyskać ponad 30 pojedynczych ilustracji.

14

R. Geissler: *Album miasta Poznania...*, 1871

Provinz Posen.

Regierungs-Bezirk Posen.

Kreis Buk.

Nach ein. Orig.-Aufn. v. H. Litzmänn, ausgef. v. Th. Albert, Druck v. Winckelmann & Söhne.

Verlag v. Alexander Duncker, Königl. Hofbuchhändler in Berlin.

ALT-TOMYSL.

15

Th. Albert:
Alt Tomysl [w:]
 A. Duncker:
*Ländlichen
 Wohnsitze...*,
 1857-1883

Provinz Posen.

Regierungs-Bezirk Posen.

Kreis Adelnau.

Nach ein. Original-Aufnahme ausgef. von Winckelmann u. Söhne.

Verlag von Alexander Duncker, Königl. Hofbuchhändler in Berlin.

ANTONIN.

15

Winckelmann:
Antonin [w:]
 A. Duncker:
*Ländlichen
 Wohnsitze...*,
 1857-1883

Na przełomie XIX i XX wieku popularność zyskały ilustrowane albumiki z widokami miast, często składane w harmonijkę, niewielkich rozmiarów, stanowiące niedrogą a niebanalną pamiątkę z podróży. Taki charakter miał niewątpliwie „Album pamiątkowych widoków miasta Poznania” ¹⁶ wydany przez Antoniego Rose (Poznań, 1883) czy albumik „Posen” Josepha Jolowicza (Posen, ok. 1895), oba wydane przez wydawców-księgarzy, doskonale orientujących się w trendach i upodobaniach klientów, oba też korzystające z doskonałych technicznie fotografii. Pośród dziesiątków podobnych do siebie wydawniczych drobiazgów, powielają-

cych – w sposób niejako oczywisty - wciąż te same motywy: ratusz, katedrę, zamek, farę, *etc.*, na szczególną uwagę zasługuje maleńki album światłodruków według fotografii Josepha Engelmana „Zur Erinnerung an die Provinzial-Gewerbe-Ausstellung Posen 1895” ¹⁷, pamiątka po wystawie, która *de facto* zapoczątkowała tradycję targową w Poznaniu. Z tej samej okazji, Wystawy 1895 roku, powstał niezwykle w formie, rozkładany niczym wachlarz w kształcie liścia, rodzaj albumu z litografiami znanymi z popularnych kart pocztowych ¹⁸.

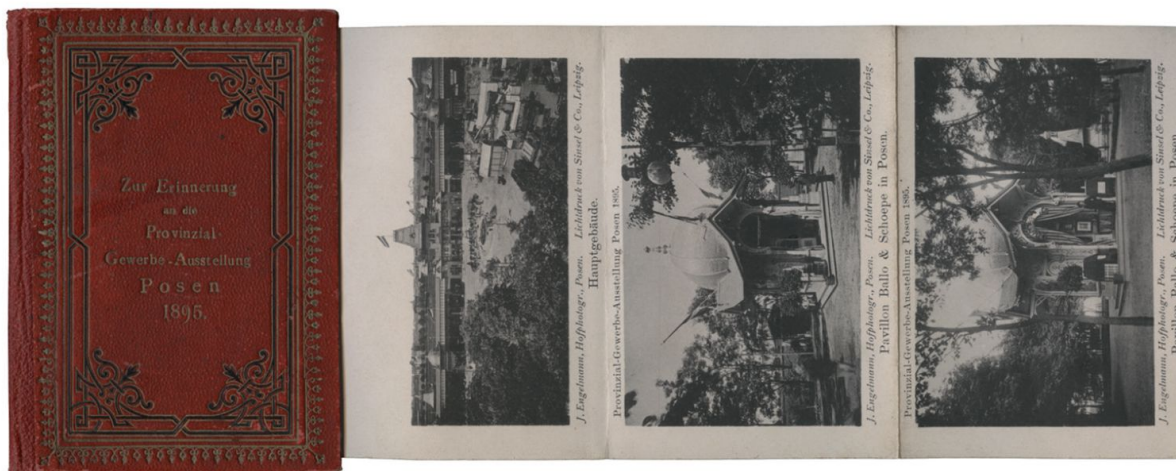
16

A. Rose: *Album pamiątkowych widoków...*, 1883

18

Posen-Poznań,
1895

17

J. Engelmann:
Zur Erinnerung
an die Provinzial-
Gewerbe-
Ausstellung, 1895

Zestawy widoków zebrane w albumikach nie powstawały wyłącznie dla stołecznego Poznania, podobne zostały wydane również dla mniejszych miejscowości: Gniezna, Krotoszyna, Międzychodu... ich wydawcami byli najczęściej lokalni przedsiębiorcy, a poziom edytorski nie odbiegał od najlepszych wzorów.

Wśród XIX-wiecznych grafik wielkopolskich znaczące miejsce zajmują ilustracyjne drzeworyty sztorcowe zamieszczane w prasie codziennej i tygodniowej, m.in. w leszczyńskim „Przyjacielu Ludu” wydawanym w latach 1834-1849 czy warszawskim „Tygodniku Ilustrowanym” oraz w czasopismach niemieckich, takich jak „Illustrierte Zeitung”. Niektóre z tych ilustracji zaczęły żyć własnym życiem i ich reprodukcje pojawiały się w rozmaitych publikacjach, np. „Widokach miasta Poznania” Antoniego Rose. Obok masowej produkcji ilustracyjnej stosunkowo późno zaczęła się pojawiać grafika artystyczna, na przykład akwarele Thomasa Blättenbauera, litografie Leona Wyczółkowskiego, Franciszka Tatuli, Wojciecha Rudego, akwaforty Paula Geisslera czy drzeworyty Franciszka Burkiewicza. Tworzyli także artyści mniej znani, nieprofesjoniści i amatorzy. Ich prace są często równie interesujące pod względem ikonograficznym, a – ponieważ zupełnie nieznanie szerszemu gronu odbiorców - tym bardziej godne uwagi ¹⁹.

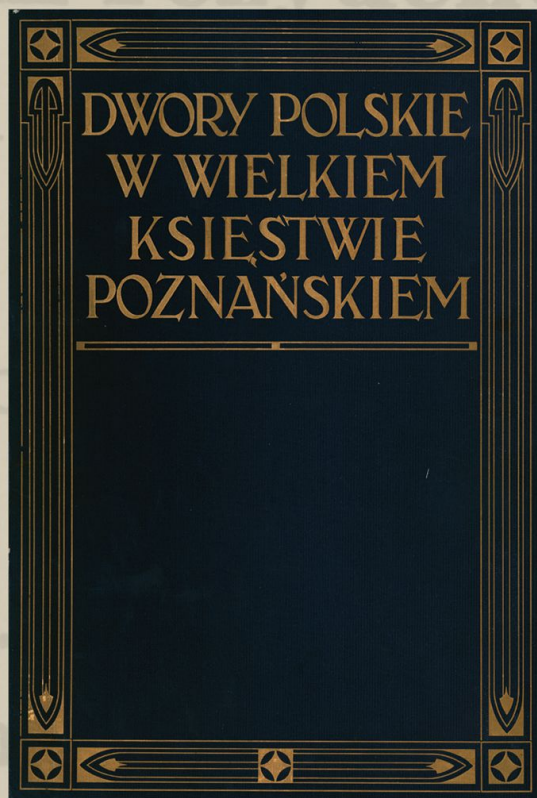
19

Posen, ok. 1845

Leonard Durczykiewicz

W pierwszych latach XX wieku w Czempiniu k. Kościana rozpoczął swoją działalność fotograficzną Leonard Durczykiewicz. W 1912 roku wydał własnym nakładem album „Dwory Polskie w Wielkim Księstwie Poznańskim”²⁰, w którym znalazło się ponad 220 widoków wielkopolskich rezydencji ziemiańskich, pozostających w rękach polskich właścicieli. Durczykiewicz przemierzał Wielkopolskę automobilem wzdłuż i wszerz, a owocem wizyt w rezydencjach były nie tylko pojedyncze widoki pałaców wykonane na użytek planowanej publikacji, ale całe serie zdjęć przedstawiające rozmaite ujęcia architektury, a także jej otoczenie, ogrody i parki, a czasami również wnętrza. Wyobrażenie o skali całego projektu daje dopiero jego album „Gułtowy 1913”²¹, zawierający 20 oryginalnych fotografii pałacu w Gułtowach - przygotowany zapewne dla ówczesnych właścicieli pałacu, rodziny

Bnińskich - z niezwykle rzadko spotykanymi widokami pałacowych wnętrz z pełnym urządzeniem i wyposażeniem. Jeśli bowiem w każdym z odwiedzanych miejsc Durczykiewicz realizował podobne sesje, to stworzył absolutnie niezwykłą dokumentację stanu posiadania ziemiaństwa wielkopolskiego u progu XX wieku. Niewielką tylko część tej dokumentacji odnajdujemy dziś na starych kartkach pocztowych, których Durczykiewicz był znaczącym w Wielkopolsce nakładcą. Liczący ponad 200 egzemplarzy zbiór wydanych przez niego widokówek²², jaki udało się zgromadzić w zbiorach ikonograficznych, stanowi - jak się wydaje - wciąż stosunkowo niewielki fragment całej produkcji. Działalność L. Durczykiewicza to doskonałe połączenie lekcji lokalnego patriotyzmu ze smykałką do interesów - produkując karty pocztowe nie ograniczał się już tylko do posiadłości znajdujących się w polskich rękach, a niektóre wydawał wręcz w języku niemieckim (np. Neuthal - Nojewo, pow. szamotulski).

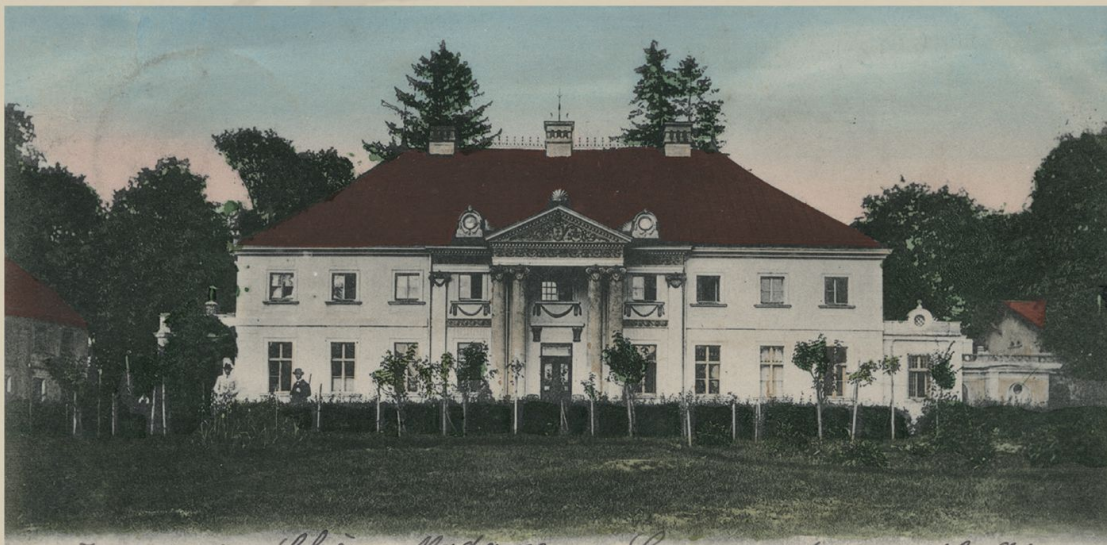
20

L. Durczykiewicz:
Dwory Polskie...,
1912

21

L. Durczykiewicz:
Sala balowa i Klatka schodowa [w:]
L. Durczykiewicz:
Gultowy, 1913

Jarogniewice Chère Madame, Comme je vous ai
envoyé mes deux lettres en cours de route, je
vous demande seulement une carte pour
savoir si elles vous sont parvenues avec
les hirondines. Mes amitiés - L. Schmitak

Fotograf. i układ. L. Durczykiewicz i Kempiniu.

22

L. Durczykiewicz:
Jarogniewice
[widokówka], 1905

Dawne kartki pocztowe

Równoczesne publikowanie w języku niemieckim i polskim nie było niczym niezwykłym w zaborze pruskim, przeciwnie – była to praktyka powszechna. Najlepszym tego przykładem są dawne kartki pocztowe. Najstarsze poznańskie kartki pocztowe trafiły do zbiorów bibliotecznych najpewniej jeszcze przed I wojną światową – świadczy o tym prywatna, żartobliwa korespondencja adresowana do jednego z niemieckich archiwistów. Przez wiele lat kartki pocztowe pozostawały niemal niezauważane, by dopiero u schyłku XX wieku stać się początkiem kolekcji, która dziś stanowi najbogatsze źródło wiedzy o wyglądzie miasta na przełomie XIX i XX wieku. Najstarsze ²³ pochodzą

z 1893 roku, jednak najbardziej systematyczną dokumentację architektoniczno-urbanistyczną Poznania ²⁴ tworzyły przez dwie dekady, między rokiem 1895 a 1915. Stare widokówki, dziś tak modne i poszukiwane, to nie tylko wdzięczny obszar kolekcjonerskich pasji, ale też wciąż na nowo odkrywane źródło wiedzy o przeszłych czasach, materiał o wyjątkowych, wieloaspektowych walorach poznawczych. Równie interesująca, jak poznańska, jest kolekcja wielkopolskich kartek pocztowych, w której wszystkie większe miasteczka, a także te mniejsze, oraz wsie, osady i przysiółki mają swoje mniej lub bardziej kompletne zbiory. Wśród nich najbogatsze zestawy posiadają m.in. Gniezno, Grodzisk, Kościan, Koźmin, Krotoszyn, Lwówek, Międzychód, Mosina, Nowy Tomyśl, Puszczykowo, Sieraków, Swarzędz, Szamotuły.

23

Gruss aus Posen/
Poznań...

[widokówka], 1893

Niewątpliwie najliczniejszą jest jednak kolekcja dworów i pałaców wielkopolskich Leonadra Durczykewicza, który w ten sposób kontynuował i rozszerzał pomysł zrealizowany w albumie „Dwory polskie...”.

Działalność Leonarda Durczykewicza była z gruntu odmienna od codziennej rutyny poznańskich fotografów, którzy w swoich atelierach zajmowali się głównie fotografią por-

tretową. Ich spuścizna tylko w części mieści się w obszarze zainteresowania pracowni: zachowane zdjęcia rzadko bywają podpisane, przedstawiają portrety wprawdzie urokliwe i malownicze, ale anonimowe - trudne do opracowania i wykorzystania. Znacznie bardziej interesujący jest natomiast margines ich profesjonalnej twórczości, czyli fotografie miasta.

24

- Posen. Königs-Tor. Aussenseite [widokówka], ok.1905
- Posen. S.B.Latz'sches Alten- und Siechenheim [widokówka], ok.1910
- Gruss aus Posen. Wilhelmstrasse... [widokówka], ok.1898
- Gruss aus Posen. Friedrichstrasse... [widokówka], ok. 1898

25

R. Jungmann:
Eichwaldtor,
ok.1853

26

A. & F. Zeuschner:
Posen. Ecke
Friedrich- u.
Wilhelmstrasse,
1856

Posen. Ecke Friedrich- u. Wilhelmstr.
1856.

Najstarsze fotografie

Poznania pochodzą z lat 50-tych XIX wieku. Do tego miana pretendować mogą trzy fotografie R. Jungmanna, które powstały prawdopodobnie ok. 1853 roku: pierwsza przedstawia południowy fragment ulicy Półwiejskiej z bramą Wildecką, druga -

bramę Dębińską z kościołem Bożego Ciała i fragmentem bastionu II [25](#), wreszcie trzecia skrzyżowanie ulic Wilhelmowskiej i Fryderykowskiej ze starym gmachem poczty królewskiej.

Dokładnie to samo miejsce uwiecznili na zdjęciu z 1856 roku bracia A. & F. Zeuschnerowie [26](#). Rozpoczynając działalność

w Poznaniu dali się poznać nie tylko jako znakomici portreciści, ale również fotografowie poszukujący interesujących motywów poza ścianami atelier, dokumentując przemiany zachodzące w mieście. Znakiem przykładem jest sekwencja widoków zmieniającego się placu Sapieżyńskiego z lat 1857-1870-1880 czy zespół zdjęć wykonanych przed 1870 rokiem na terenie klasztoru poddominikańskiego przy Garbarach, przeznaczonego właśnie do rozbiórki. Także ich dziełem jest najstarsza fotograficzna panorama Poznania z ok. 1870 roku oraz widok ulicy Berlińskiej z gmachem prezydium policji, na którym utrwalony został cień fotografa i jego kamery...

Dokumentację kompleksu trzech starych synagog 27 przy ulicy Żydowskiej - podobną do prac Zeuschnerów - wykonał w 1908 roku Sally Jaffé. Uchronił w ten sposób przed zapomnieniem wygląd i stan żydowskich domów modlitwowych tuż przed ich wyburzeniem, w związku z budową nowej synagogi na nieodległym placu Stawnym. Joseph Engelmann, prowadzący zakład fotograficzny przy ulicy Wilhelmowskiej, zajmował się głównie fotografią portretową, zyskując przydomek „fotografa pięknych pań”. Jednocześnie jednak pozostawił po sobie cykl foto-

27

S. Jaffé: *Neue Synagoge*, ok.1908

grafii wykonanych w czasie tragicznej powodzi 28, jaka nawiedziła Poznań wiosną 1888 roku oraz widoków z terenów Wystawy Przemysłowej 1895 roku. J. Engelmann występuje też jako autor wysmakowanych widoków w albumie „Kunstverein Posen” oraz cyklu zdjęć ukazujących najważniejsze zabytki Poznania.

28

J. Engelmann: *Posen. Wallischei*, 1888

29

F. Dahms: *Neuer Markt*, ok. 1900

Około 1900 roku pracował w Poznaniu Friedrich Dahms, architekt i budowniczy. Fotografiał zajmował się najpewniej amatorsko, co widać choćby po niestarannie utrwalonych, w miarę upływu czasu coraz bardziej blaknących odbitkach. Dahms fotografował Poznań „przemijający”, dokumentując prace budowlane, przebudowy i wyburzenia ²⁹.

Ogromną wartość historyczną mają fotograficzne reportaże z oficjalnych uroczystości o charakterze państwowym, m.in. Maxa Zieslera, nadwornego fotografa z Berlina, relacja z wizyty cesarza Wilhelma II w Poznaniu we wrześniu 1902 roku ³⁰, czy wykonana przez Alberta Schiecka dokumentacja ceremonii wmurowania kamienia węgielnego oraz późniejszego odsłonięcia pomnika feldmarszałka Augusta Neidhardta von Gneissena na terenie dawnego Fortu Hake.

30

M. Ziesler: *Posener Kaisertage*, 1902

Zupełnie wyjątkowy jest systematycznie powiększany zbiór fotografii stereoskopowych z przełomu XIX i XX wieku ³¹. To - prawdopodobnie - wyprzedawana stopniowo prywatna kolekcja Kurta Emmericha, urzędnika-kancelisty z poznańskiej Rejencji, pojawiającego się na kilku zdjęciach w towarzystwie rodziny, kolegów z pracy i przyjaciół. W tej grupie miłośników krajoznawczych wólczeń po okolicach Poznania musiał znajdować się fotograf rejestrujący aparatem o dwóch obiektywach wycieczki poza miasto, wyprawy do Radojewo, Obornik, Rożnowa, pikniki na łonie natury, kolarskie eskapady do Puszczykowa, biesiady w restauracji Mańczaka na Jeżycach, rywalizację w kręgielni na Główniej, a w Poznaniu z pasją i niezwykłym zmysłem obserwacji podglądający zwyczajne, codzienne życie mieszkańców miasta u schyłku XIX wieku. Tym fotografem był... Joseph Engelmann – tym razem nie w roli profesjonalisty, lecz pasjonata: bardziej niż zabytki architektury interesowały go bawiące się dzieci, ważniejsze od państwowych uroczystości zdawały się być zimowe ślizgawki, zabawy na podwórkach, uroki zaśnieżonych przedmieść. A kiedy działo się coś interesującego, niezwykłego, starał się to uwiecznić – fotografował katastrofę kolejową pod Poznaniem, przyjazd cesarza Wilhelma, tereny Wystawy Przemysłowej...

31

- J. Engelmann: *Posen. Wolkowitz'sche Konditorei*, ok.1895
- J. Engelmann: *Posen vom Rathausturm gesehen*, ok.1895

Międzywojenne widoki Poznania, utrwalone na dziesiątkach fotografii przez Romana S. Ulatowskiego, to ikonograficzny standard – zabytki, pomniki architektury, reprezentacyjne gmachy, fragmenty i detale budowli, nagrobki, pomniki, rzeźby, reprodukcje malarstwa, *etc.*, a wszystko to wydawane w formie autorskich tek, oprawianych i opisywanych – raz jako monografie poszczególnych zabytków (np. „Zamek Cesarski”, „Ratusz”, „Kościół Franciszkanów”), to znów w odmiennej konfiguracji jako cykle poświęcone historycznym epokom („Poznań

średniowieczny”, „Poznań renesansowy”, *etc.*). Fotografie R.S. Ulatowskiego były wielokrotnie wykorzystywane jako ilustracje w publikacjach poświęconych Poznaniowi oraz w niezliczonych albumikach i wydawnictwach okolicznościowych (np. „Klejnoty Poznania” czy „P.W.K.” z 1929 roku), podobnie jak dokumentacja Powszechnej Wystawy Krajowej autorstwa W. Kowalczyka, czy fotograficzny zapis Powstania Wielkopolskiego 32 stworzony przez Kazimierza Gregera i Józefa Pucińskiego.

32

- K. Greger: *Poznań. Gen. J. Haller i gen J. Dowbor-Muśnicki podczas przeglądu wojsk*, 1919

Albumy

Obok ikonografii „topograficznej” w zbiorach Pracowni Ikonograficznej znajdują się także fotografie portretowe. Wśród nich najciekawszą kolekcję, choć na razie dość skromną acz stale powiększaną, stanowią XIX-wieczne fotografie typu *carte de visite*, zwłaszcza postaci i rodzin związanych z Wielkopolską. Na szczególną uwagę zasługuje album portretów „Moabit 1864”³³, zawierający wizerunki towarzyszy niedoli Włodzimierza Kurnatowskiego, osadzonych wraz z nim w berlińskim więzieniu po klęsce powstania styczniowego. Odmienny charakter ma album „1919-1921”³⁴ stanowiący pamiątkę po kpt. Józefie Mańczaku, bohaterze powstania wielkopolskiego, zamordowanym w Katyniu w 1940 roku – to swoiste, fotograficzne *curriculum vitae* jednego z pierwszych dowódców w historii polskiego lotnictwa.

33

A. & F. Zeuschner:
Karol Chłapowski
[w:] „Moabit 1864”

34

- Album kpt. Józefa Mańczaka 1919-1921
- Na lotnisku w Górze pod Jarocinem [w:] Album 1919-1921

Exlibrisy

Wyjątkową, a jednocześnie - przez zasadniczą niezgodność z obowiązującą polityką gromadzenia zbiorów ikonograficznych - w pewnym sensie „wydzieloną” kolekcją są exlibrisy. Początki tego zbioru datują się na lata powojenne, gdy do Biblioteki Uniwersyteckiej przekazane zostały tzw. zbiory zabez-

pieczone, a wśród nich biblioteki podworskie. To z wieloegzemplarzowych dubletów tych książek odklejano exlibrisy, tworząc specyficzny rejestr przejętych bibliotek, lecz jednocześnie pozbawiając je proveniencji. W 2009 roku Biblioteka otrzymała w darze jeden z najświetniejszych prywatnych zbiorów exlibrisów ³⁵ ofiarowany przez spadkobierców Przemysława Michałowskiego, historyka sztuki i kolekcjonera.

35

Exlibrisy
Władysława
i Józefa
Michałowskich
z Dobrzechowa
oraz Karola
Sanguszko
(z kolekcji
P. Michałowskiego)

Zbiory ikonograficzne są systematycznie digitalizowane, były wielokrotnie prezentowane w publikacjach monograficznych, w formie wydawnictw reprintowych oraz w licznych artykułach publikowanych w czasopiśmie i wydawnictwach zbiorowych.

Ważniejsze publikacje (chronologicznie):

- Skutecki J., Wydra W.: *Poznań na przełomie wieków XIX i XX. Fotografie sprzed lat*, Poznań: Wydaw. Bestseller, 1992.
- Skutecki J.: *Ulicami Poznania*, Poznań: Wydaw. Kwartet, 2003.
- Skutecki J.: *Poznań na widokówkach z lat 1893-1918 ze zbiorów ikonograficznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2000.
- Skutecki J.: *Warte Poznania*, Poznań: Wydaw. Kwartet, 2007.
- Bartkowiak D., Skutecki J.: *Miasto z wizją. Poznań w dwudziestoleciu międzywojennym*, Poznań: Wydawnictwo Miejskie, 2009.
- Skutecki J.: *Poznańskie pocztówki i ich wydawcy*, [w:] *Miasto na pocztówce: Poznań na tle porównawczym*, Poznań: Instytut Historii UAM, 1999, ss.37-48
- Skutecki J.: *Zawstydzanie Picassa, czyli fałsz i manipulacja na widokówkach dawnego Poznania*, [w:] *Images. The International Journal of European Film, Performing Arts and Audiovisual Communication*, 2005, Vol. III, nr 5-6, ss. 129-145
- Skutecki J.: *Obrazki z wystawy. Ikonografia poznańskiej Prowincjonalnej Wystawy Przemysłowej 1895 roku w zbiorach ikonograficznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, [w:] *Biblioteka*, 2006, nr 10(19), ss. 51-91.
- Skutecki J.: *Kinetoskop Edisona na Prowincjonalnej Wystawie Przemysłowej w Poznaniu w 1895 roku*, [w:] *Images. The International Journal of European Film, Performing Arts and Audiovisual Communication*, 2007, Vol. V, nr 9-10, ss.126-134.
- Mazurczak D.: „Tutaj jest bardzo zimno...”. *Życie codzienne niemieckiej urzędniczki w Poznaniu opisane na widokówkach z lat 1941-1944*, [w:] *Biblioteka*, 2009, nr 13 (22), ss.19-54.
- Skutecki J.: *Posener Ereignisse – seria kart pocztowych Isidora Themala*, [w:] *Biblioteka*, 2011, nr 15(24), ss. 97-159.
- Skutecki J.: *Stereoskopowe fotografie dawnego Poznania*, [w:] *Kronika Miasta Poznania*, 2011, nr 3, ss. 72-82.
-